

1. PIERWY (250) nm

pierwy (249), pierwy a. **pierwi** (1) *MetrKor*.

pierwy (143), **pirwy** (107); pierwy *MetrKor*, *BierRaj*, *BierEz* (6), *PatKaz I* (11), *PatKaz II* (21), *PatKaz III* (42), *FalZiołUng* (2), *UstPraw* (2), *OrzQuin*, *BielSpr*, *BudBib* (2), *BielRozm*; pirwy *March*¹, *OpecŻyw* (9), *Murm*, *HistJóz* (5), *BartBydg*, *KłosAlg* (4), *WróbŻółt* (5), *ComCrac*, *SeklKat* (4), *KromRozm II*, *Diar*, *BielKom*, *LubPs*, *HistLan*, *ModrzBaz*; pierwy : pirwy *RejPs* (2:9), *LudWieś* (3:1), *FalZioł* (1:5), *BielKron* (7:19), *Mącz* (9:12), *SienLek* (2:1), *HistRzym* (22:18), *BudNT* (5:5).

-e- *Mącz* (9), -é- (1) *OrzQuin*.

sg m N pierwy (47). ◇ G pierwego (23); -égo (1), -(e)go (22). ◇ D pierw(e)mu (2). ◇ A pierwy (5), pierw(e)go (4). ◇ L pierwym (7) *BierEz*, *PatKaz I*, *FalZioł* (3), *BielKron*, *HistRzym*, pierw(e)m (3) *ComCrac*, *BudNT* (2). ◇ f N pierwã (30); -ã (17), -(a) (13). ◇ G pierwój (8), pierwé (1); -éj : -é *OpecŻyw* (1:1); ~ -éj (1), -(e)j (7). ◇ D pierw(e)j (5). ◇ A pierwã (10). ◇ I pierwã (1). ◇ L pierw(e)j (3). ◇ n N pierwé (35); -é (1), -(e) (34). ◇ G pierw(e)go (19). ◇ D pierw(e)mu (3). ◇ A pierw(e) (4). ◇ I pierwym (2). ◇ L pierwym (7), pierw(e)m (2); -ym : -(e)m *PatKaz III* (1:2). ◇ pl N m pers pierwi (2). ◇ G pierwych (7). ◇ A subst pierw(e) (4). ◇ I n pierw(e)mi (1). ◇ L pierwych (1). ◇ sg m G skostn z pierwu (14).

Sł stp: *pierwy*, *pierzwy*, *pirwi*, *pirwy*, *pirzwy*, *napierzwy*, *napirwy*, *napirzwy*, Cn brak, *Linde XVI w*.

I. Liczebnik porządkowy odpowiadający głównemu „jeden”; *primus BartBydg*, *Mącz*, *PolAnt*; *prior BartBydg*, *Mącz* (247) :

1. *Dotyczy kolejności występowania w czasie* (116) :

a. *Rozpoczyna ciąg kilku późniejszych, lub poprzedza jeden następny, pod jakimś względem tożsamy, fakt, osobę itp.* (83) : Ián [Chrzciciel] pirwy apoštoł rzezon ielt ij kfiążę apoštołow wflytkich *OpecŻyw* 48; *PatKaz III* 131v; Siedm kłofow wyraftało zyednego zdzbła pełne y cudne/ a drugich fiedm cyenkich nyepłenych y rdzã zarażonych wyraftało zyednego zdzbła ktoré pirwych cudnoftz požárły *HistJóz B*; pan Iefus na fãd ma przyfc iawno. Gdi przyfzedł pirwym przyfcim, przifzedł taiąc boftwa fwego pod człowieczeńftwem *WróbŻółt* Q3v, Q3v; *Diar* 84; Tu fie dokonawa pirwa Monárchia do krolá Perfkiego Cyrufá *BielKron* 91v, 22v, 27, 29 *marg*, 104v, 276v (8); Caesar, Przewysko niektórych Rzymianów Iako Iuliuřzã pirwego Cefarza *Mącz* 30b, 20d, 40b, 62a, 287b, 303b (9); *SienLek* 58; *HistRzym* 31, 87, 109v.

pierwy od czego (1): I tom sprawyedliwofcz spoddanych pana voyewodj wałãkiego poddannem krola yego mylofczi pyerwey dwa dny od poczancziã A drvgye dwa dny sprawyedliwofcz ma bicz czynyona, [...] poddanym pana voyewodi Moldawfkiego *MetrKor* 40/810.

pirwy miedzy czym (1): Miefiãtz ten/ tzuřs Marzetz/ bẽdzie wãm pirwy miedzy miefiãtzmi lata *OpecŻyw* 86v.

pirwy po czym (2): Collustrum vel colustrum, Siárã Pirwe mleko po porodzeniu. *Mącz* 59d, 60c.

N sg n w funkcji przysłowka: »pierwe« = *po raz pierwszy* (1):

~ *Połączenie*: »pierwe, wtore i trzecie« (1): Rzekł on towarzysfz: Pãnie gdyż tedy mam vmrzcẽ profzẽ cie aby mi pierwey dopuřcił trzy kroć zãwołãć. Rzekł iemu fẽdzia: Wołay. Tedy on wołãł wielkim głořem/ pierwe/ wtore/ y trzecie *HistRzym* 119v. ~

W połączeniu z imieniem władcy (2): Moizéfz [...] niemáiąc fynow/ po łobie vltáwił Máchometá bráthá fyná Amurátá pierwego ná fwym mieyfcu. *BielKron* 240v, 347.

W połączeniu z rzeczownikiem oznaczającym czas (20): *MetrKor* 40/810; *OpecŻyw* 86v, 93v; Pridie, primo vel priori die, pyrvego dnya *BartBydg* 247b; *WróbŻółt* pp7; Przeto na nowie y pierwa czwierć tego miefiacza będzie niepogodna *LudWieś* B2v, Bv, B2; *BielKron* 30; *Mącz* 31c, 446d; Pierwego (dnia) tydnia [At una Sabbatorum] Márya Mágdálená przyfzła ráno/ gdy ielzcie ciemność byłá/ do grobu. *BudNT Ioann* 20/1, przedm c7v. Cf »pirwe dni miesięczne«, »pierwe lata«.

~ W formule uściślającej termin (1): dzień pirwy Bożego narodzenia znamionuie nam Styczeń *LudWieś* B.

W formułach określających datę (4): *OpecŻyw* 86v; Miefzkáli [Żydzi] ná tym mieyfcu áz fie pogoili/ y vczynili tám wielkęnoc czternaftego dnia miefiacá pirwego *BielKron* 47; *BudBib* 1.Par 12/15; *BudNT* F8v marg. ~

»pierwy ... (i) wtory (a. drugi) ... (trzeci)« (6): *MetrKor* 40/810; *OpecŻyw* 193; Dwanaftny A ořtathny vyuod yefth zdzywnego obyavyenya pyerwe řzwyátey Brigidzye wtore řzwyáthey helzbyeczye Trzeciye obyauyeny [...] *PatKaz I* 12v, 3, 16; [Klaudyjus Tyberyjus] Miał trzy żony/ pirwa Betyná/ druga Meřáliná/ [...] Trzecia Agrypiná *BielKron* 141 v.

»pierwy ... ostatni (a. ostateczny)« [szyk 2:1] (3): Przeto tego Miefiacza now pokaże fie řnieżny y mrozny/ Czwierć pierwa takiez/ [...] Czwierć ořtathnia mrozna a iařna. *LudWieś* Bv, B2; *Mącz* 251d.

»pierwy ... pořledni« (1): y ktoreřz to poczázcye [panny Maryi] kořczyol řzwyáczy y to pyerue [w řywocie řw. Anny] czyly pořzednye [pořczenie duszy z ciałem] *PatKaz II* 83v.

W przeciwstawieniu: »ostatni ... pierwszy« (1): Przyzow robotniki á odday im zapłátę/ poczázwy od ořtátnych/ áz do pierwfzych [novissimus usque ad primos] *BudNT Matth* 20/8.

Wyrażenia: »pierwy człowiek« = Adam [szyk 3:1] (4): STworzycyelyu [...] yenzeř wfłitko řnyczego řtworzil a cřlowyeka pyerwego Adama wrayu na řwe řwyate podobyenřtwo yeftes vczynyl. *BierRaj* 18v; *PatKaz I* 12; *PatKaz II* 71v; *WróbŻółt* aa3.

»pirwe dni miesięczne« = *żydowskie święto nowiu* (1): Káľend (to iefř pirwych dniow miefięcznych) [calendas Vulg Is 1/14] y řwiáť wáľzych nie nawidzi duřzá ma. *BielKron* 94.

»pirwy grzech« = *grzech pierworodny* [szyk 2:1] (3): [Sybilla Persyka o narodzeniu Chrystusa] Przydzye ná řwiáť wielki Prorok/ [...] Vpádek ludzki nápráwi/ [...] Pirwy im grzech nie záľzkodzi/ Šzkodę wierzącym nágrodzi. *BielKron* 132v, 1v marg, 4 marg.

[»krowa pierwa« = *pierwszy raz rodząca*: Może kaźda krowa uczynić, tak stara jako pierwa, może uczynić mc. 1, co uczyni od 20 krów [...] zł 32/0/0 *LustrPom* 1564/108.]

»pierwe lata« = *dzieciństwo, wczesna młodość* (1): STáry cřłowiek gdy baczy řwoie pierwe látá/ Zda řię mu áby záľzedł w iná řtronę řwiáťá. *BielRozm* 10.

»pirwa łaska« (1): Pirwy grzech/ pirwa łafka. *BielKron* 4 marg.

»pierwa niewiasta« = *Ewa* (3): bog vyedzyal řyz pyerua eua nyeuyářta myala bycz od zľego ducha nauyedzona kuřzona y řzwyedzyoná *PatKaz III* 90v, 88, 89v.

»pierwy ociec« = Adam [szyk 6:1] (7): Adam pirwy ociec ná roli Dámáľceńkicy řtworzon iefř. *HistRzym* 87, 54, 75, 75v, 83v, [89]v, [118].

»na pirwym potkaniu« (1): Achilles swoy lud do woýfká Greckiego posłał. A gdy sie potkáli/Troillus ná pirwym potkaniu Greki poráził *BielKron* 58v.

»pierwy raz« = *za pierwszym razem* (1): Anić dáley będę wierzył/ Gdyś mię tak pierwy raz zdradził *BierEz* N2v.

»pierwi rodzice« = *Adam i Ewa* (2): panna [*Maryja*] od pyeruych rodzyczow wktorych ítraczyłyfmy pyeruorodną íprauyedlyuoószcz pófzła yefth *PatKaz I* 16, 17v.

praw. »pirwy rok [= *termin rozprawy sądowej*]« (1): A gdzieby ten tez męzoboicza zabiwłfy vmarl przedtem czałfem nizliby bel kv prawv pocziągnion tedy dzieci [...] będą povynni odpowiadacz na pirwem rok v iako na zavitem *ComCrac* 16.

a. *W funkcji rzeczownika:* »pierwe« = *pierwszy uczynek* (1) :

Połączenie: »pierwe ... po drugie« (1): [*liszka zwiodła osła i chce spróbować jeszcze raz*] Ośieł lífzkę idąc vórział/ Y z dáleká ná nię wołał: Zafz ná pierwym niemafz dofyć/ Po drugieć sie nie dam íchytzyć. *BierEz* Q2v.

b. *Poprzedni, wcześniejszy* (17) : Ezop trochę się uśmiechnął/ A Krolowi mowić począł: Tak tá rzecz íeft podobna/ Iáko twoiá galká pierwa *BierEz* G2v, R; *HistJóz* A4v, B2; *FalZiołUng* V 119; *LubPs* E2v; *Nondum obliterata memoria superioris belli, nie zápamiętawłfy yefzcze pierwey woyny.* *Mącz* 256d, 270b; *HistRzym* 50v, 128 [3 r.], 130 [2 r.].

Zwrot: »ku pierwej dostojności i łasce przywrócić« (1): Gwido wzięwłfy od krolá złoto/ dał wózytko złoto Tyrułowi towarzyfzowi fwe^{mv}/ á záf go ku pierwey doftoyności y łáfce krolewłkiey przywrócił. *HistRzym* 82.

Wyrażenia: »mąż pierwy« (1): páni Wienna vczyni rok ítronie pozwem/ [...] á ftáwi pewne rękoymie około wrocenia przywiánku przyiacielom męzá pierwego. *UstPraw* B2v.

»żona pierwa« (1): [*wdowa*] męzá pierwfzowego/ Wípominála vmárłego: Cnoty iego powiedáiąc/ Ninieyfzego ponizáiąc. Ale y on [*wdowiec*] żony pierwey/ Tákiefz powiádał cnoty iey *BierEz* P.

c. *Dawny, starożytny* (2) :

Wyrażenie: »pierwy kościół (krześcijański)« (2): *FalZiołUng* V 119; Bo w pierwym kościele wewfzelkim íthanie czáfy modlitwy bywály lepsze niż dziś *HistRzym* 50v.

d. *Wyrażenie przyimkowe:* »z pierwu« = *na początku; in principio* *PolAnt* (14) : A iednak sie tego trzeba ítrzedz aby dziecię z pierwu nie było mlekiem obetkano *FalZioł* V 35v; *BielKron* 213v, 300v; *HistLan* A4v; *BudBib Am* 6/1; *Wydumał íobie íłowá tym Ebreyłkim podobne/ [...] máiąc záf to/ że tak zpirwu w Ewanieliach były napisane.* *BudNT przedm* b7, *przedm* cv; [á im wiecey ich z pierwu w gołębiniec nafádziłz tym ony rychley koyce nápełnią *Cresc* 1571 /585; *BudArt* G4].

Połączenia: »z pierwu ... na ostatek« (2): Tákiefz vdzyáłáfz kupcowi/ Dobremu towarzyfzowi/ S pierwu mu dobrze porádziłz/ A na oftátek go zdrádziłz *BielKom* D8v; *BielKron* 125.

»z pierwu ... (na) potym« (5): *KromRozm II* v v; *ANáltázus* wtory Papieź rodem z Rzymá/ ten ípirwu był dobrym Krześcíaninem/ potym sie dał zwieść *BielKron* 161v, 152v; *OrzQuin* P2v; *Dziedzictwo* prętko z pierwu otrzymane (tákowe) ná potym [*in principio ... in novissimo*] nie będzie błogósláwione. *BudBib Prov* 20/21; [*BudArt* Cv].

[»z pierwu ... teraz«: Ale ty moy miły brácie/ iefli fie co czuiefz/ nie day fie ząwodzić tym figlom/ á łudárftwom Dyabelskim: á iefliś go s pierwu poznać nie mógł/ [...] przynamniey go iuż teraz po ogonie poznay *WujPos 1584 206 (Linde).*]

[»z pierwu ... a wszakże«: [*Kannius*] Pithyulá iął mocno prośić áby mu iy [*swój ogród*] przedał/ on fię z pierwu iął oćięgąc/ [...] A wżákże/ [...] vprośił to *Kánnius CiceroKosz 168 (Linde błędnie 199).*]

2. *Dotyczy kolejności pod względem miejsca, usytuowania w przestrzeni; prior Mącz (8) : BierEz I4v; KłosAlg F, F3 [2 r.]; Cheniscus, Pars prorae a qua dependent anchorae, Pirwa część łodzi v którey kotfice wiefzaya. Mącz 51c; Frons accipitio prior, [...]/ Czoło yeft pierwe niżli tył. Mącz 199a, 196b.*

Wyrażenie: »pierwy palec« = wskazujący (1): położywfszy pálce/ ták iáko pierwey przyćišni żyłę máło/ á potym opuść: pátrżayże w ktoryć pálec więcey bije: iefli w pierwy/ ktory zowiemy Rożnem: wiedz iżci głowá chora *SienLek 24v.*

3. *Dotyczy kolejności w tekście (37) : PatKaz II 21; Napyłano wprzepouyełczyach pyeruego Capitulu Synu nyeopułczay zakonu matky twey PatKaz III 132, 87, 90, 94, 98, 133 (11); FalZioł I 7a; WróbŻółt nn5; O Krolu/ Kápitulum pierwe. UstPraw A; BielKron 93; HistRzym 58v.*

W połączeniu z wyrazem „list” [o liście apostołskim] (3): Weyrzy iefzczę do Rozdz: 5. pirwe^{go} liftu Iohána ś: *BudNT przedm b3, przedm b8v, c2.*

W charakterystycznych połączeniach: pierwe(-y) kapitulum (18), list (3), psalm (11).

Zestawienia liczebnikowe (17):

Zestawienia bezspójnikowe (15):

dziesiątki, jednostki (12): odpouyedam z woyczyechem ołmdzyefyátneho pyeruego capitulu yfz [...] *PatKaz III 137v, 101v, 135, 143v, 146v; Pfálm Dwudziefty pierwy. RejPs 29v, 43v, 76, 89, 103, 121v, 136.*

setki, dziesiątki, jednostki (3): Pfálm Setny czterdziefty pirwy *RejPs 208v, 190, 198.*

Zestawienia ze spójnikiem: spójnik „i” łączy (2):

dziesiątki i jednostki (1): telz napyłano Exodi XXV duudzyeftego y pyerwego capitulum yfz bog przykazuye czczycz matką y oczcza [*Vulg Ex 20/12*] *PatKaz I 7.*

setki i jednostki (1): Pfálm Setny y pirwy. *RejPs 147.*

4. *Dotyczy umownej kolejności; primarius Modrz (77) : PatKaz I 1, 3v, 13v; PatKaz II 37; pyerue pytanye yakyey byla [Maryja] baruy na łkorze abo na czyele PatKaz III 119, 87v, 107v, 116; HistJóz A4; Primpili centurio primae cohortis, Rotmiłtrż pierwego hufu. Mącz 322b; HistRzym 86, 95, 95v, 97, 113.*

Połączenie: »pierwy ... wtory (a. drugi) ... (trzeci (...))« = primatus et secundus ... ModrzBaz (48): *OpecŻyw 13, 187v; PatKaz I 7; Pyerue począczye przefz grzechu, pyeruego człouyeka adama ítalo fyą dzywnye a bofką moczą, [...] Wtore począczye [...] Thrżeczye począczye [...] Czwarte [...] PatKaz II 71v, 20v, 21v, 37v, 42v, 43 (12); PatKaz III 88 [2 r.], 90, 92v, 96v, 97v (14); HistJóz B3; KłosAlg H; W tim przikazaniu bożim y wynich dwie rzeczy mamy baczić. Pyrwą/ czo nam przikazuie czinić/ [...] Wtora/ czego pan Bog zakazuie nieczinić *SeklKat D3, L3v; Cztery przyczyny wżyftkich niemocy. Pierwa/ Rozmáite potráwy/ ktorych człowiek muśi więcey ieść/ [...] Wtora [...] Trzećia/ [...] Czwarta/ [...] SienLek 12v; A pirwe^{go} świádká mamy pytać/ vmieli pácierz [...] A boi fie człowiek**

świadką drugiego tho ięft żądności oczu [...] A boili fie człowiek trzeciego świadką [...] *HistRzym* 76;
Y kazał on gośpodarz vczynić trzy krepke/ á w pirwy kazał náklásć źemie/ we wtory kości vmárłych
w trzeći pieniędzy *HistRzym* 121, 58, 60, 64v, 97v, 98v (12); *BielSpr* 20; *ModrzBaz* 121v.

Wyrażenie: »pirwe Boże przykazanie« (2): Ktoreż łą dobre vczinki tego pyrwego Bożego
przikazania. *SeklKat* D3v, B2.

α. W funkcji przysłówka (12) :

N sg f »pierwa« = *po pierwsze* (4) :

Połączenie: »pierwa ... wtore ... trzecie« (4): A łtego możefs baczytz tzudnych rzeczy kielko. Pirwá/
ijż mizerni zydownie mogli iawnie vznatz/ ijż byl bog wierny/ gdy grzechy odpulfćzał. Wtoré bacż
ij pamiętay/ [...] Trzecié bacż [...] *OpecŻyw* 43v, 55; yefly by byla godna pyerua nyeuyafła ktemu
yzby byla matką bożą tak zamknyono yfch nye dla trzech rzeczy Pyerwa yfz ta yeua myala bycz od
zlego ducha zdradzona [...] Wtore [...] Trzeczye [...] *PatKaz III* 89v, 89.

N sg n »pierwe« = *po pierwsze* (8) :

Połączenia: »pierwe ... wtore (u. druga) ... (trzecie (...))« (7): fthroyey rzeczy fyą dzyfz uefelyła
[*Maryja*] przy poczacyu łwym Pyerue łtego fyą yeft uefelyła panna [...] yze ona dzyfz [...] yeft
poczata przełz grzechu [...] Utore yey dzyfz bylo uefele [...] Thrzeczye [...] *PatKaz II* 79v, 47v, 52v,
74; *PatKaz III* 128, 135; Prává też vftáwił [*Waleryjus*] rozumowi y łpráwie godne y ludzkie. Pirwe/
izby Plebei/ to ięft lud pośpolity rádę wybierał. Druga/ áby ápellacya od rady álbo Senatu fzlá przed
pośpolftwo *BielKron* 105v.

»pierwe ... wtore ... a też« (1): Pyerue tą mylą panną uybral fyn bozy zwyecznośzczy yfch chczyal
przyacz z yey czyłtośzczy czlouyeczenftwo [...] Uthore tą mylą panną obral [...] / a thefch aby gy
pyerfyamy łwymy uychouala *PatKaz II* 30v.

5. Dotyczy wartościowania (9) :

a. Najważniejszy (3) : fyn [*Boży*] ięft mądry/ y zá nas ćierpiał przetoż mamy wnim nádzieię mieć
nád ine dla wiela przyczyn. Pirwa że nas ták bárzo vmiłował/ że sftąpił z niebá *HistRzym* 100v.

Wyrażenie: »pierwe miejsce« (2): *March*¹ A4; Gdy będziefz wezwan od kogo ná fwádzbę/ nie ładż
fię ná pierwszym mieyfcu [*in primo accubitu*] *BudNT Luc* 14/8.

b. Będący początkiem, pierwszym etapem, pierwszym stopniem czegoś (6) :

Wyrażenia: »pirwa forma« = *prototyp* (1): *Imitata et efficta simulachra*, Wedle pirwey formy
vczynione. *Mącz* 166a.

lek. »pirwy słpień (a. stopień)« = *o najmniejszej sile działania terapeutycznego* (4): BOrag ma
włobie ciepłóć y wilkoć wpirwym łłopniu *FalZioł* I 17b; SZafran ięfth ciepły y łuchy w pirwym
łłopniu *FalZioł* III 7b, I 4b, 62c.

»pirwe święcenie« (1): *Acolythus* eyn kertzentrager Akolit álbo pirwego łwyęcena żák. *Murm*
173.

**II. Bez funkcji liczebnikowej; jest określeniem rzeczowników, które zawierają w swym znaczeniu
element początku i nie mogą wchodzić w połączenie z liczebnikiem „drugi” (3) :** Tedy nábył łobie
[*Apollon*] okrętu potáiemnie w pirwy zmrok/ á zoftáwiwfzy konie w gośpodzie włzedł w okręth
HistRzym 10.

Wyrażenie: »pierwa niewinność« (1): wola twa/ która ieft wolna/ ma otworzyć drzwi fercá twego/ á ma cie wieć ku pierwey niewinności/ którą prział ná krzcie świętym. *HistRzym* 47v.

»pirwy wynaleziciel« (1): Author et autor, Pirwy wynáleziciel każdy rzeczy. *Mącz* 20c.

Cf [PIERWIASTNKI], PIERWOMIESIĘCZNY, [PIERWONARODZONY], [PIERWORAZ], PIERWORODEK, PIERWORODNY, [PIERWORODY], [PIERWORODZIENIEC], PIERWORODZINY, PIERWORODZONY, PIERWORODZTWO, PIERWOSPY, PIERWOURODZONY, [PIERWOWSTĘPNY], [PIERWOŻĘBY], PIERWOŻĘĆ, PIERWSZY, PIERZWYNAĆCIE, [PIRWNY], [PIRWOMOWCA], PIRWORODNICZKA, PIRWORODNIĘ, PIRWORODNIK, PIRWORODNOŚĆ, PIRWORODZENIE, PIRWORODZIEC, PIRWORODZIENSTWO, PIRWOSPIE, PIRWOWSIANY

MN